

ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΚΑΙ ΒΑΛΚΑΝΙΚΩΝ ΚΡΑΤΩΝ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1945-1974

1. Γενικά χαρακτηριστικά

Η μελέτη των διπλωματικών σχέσεων της Ελλάδας με τα βαλκανικά κράτη πριν τη Μεταπολίτευση μπορεί να διακριθεί σε δύο πεδία: Αφενός, στις διμερείς σχέσεις της Ελλάδας με τα υπόλοιπα κράτη, και, αφετέρου, στις προσπάθειες ανάπτυξης πολυμερών σχέσεων στις οποίες μετείχε η Ελλάδα.

Προφανή αφετηρία αποτελεί η λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Η πενταετία 1945-1950 χαρακτηρίστηκε από ψυχρότητα στις σχέσεις της Ελλάδας με όλες τις βαλκανικές χώρες, πλην της Τουρκίας. Αναθέρμανση των διμερών σχέσεων με τη Γιουγκοσλαβία υπήρξε μετά τη λήξη του ελληνικού εμφυλίου, με τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία στα μέσα της δεκαετίας του '60 ενώ με την Αλβανία η ψυχρότητα διατηρήθηκε καθ' όλη τη διάρκεια της πρώτης μεταπολεμικής περιόδου.

Ιδιαίτερα σημαντική ήταν η πρώτη περίοδος διακυβέρνησης από τον Κωνσταντίνο Καραμανλή. Η οκταετία 1955-1963 απηχούσε τις βασικές αρχές της μεταπολεμικής ελληνικής βαλκανικής πολιτικής, αλλά και το γιατί οι καλές σχέσεις με τη Γιουγκοσλαβία (με εξαίρεση τις στιγμές έξαρσης του Μακεδονικού) αποτέλεσαν πρότυπο για την μεταπολιτευτική θεαματική βελτίωση των σχέσεων μεταξύ Ελλάδας και βαλκανικών κρατών. Η κυβερνήση του Γεωργίου Παπανδρέου και των αποστατών ουσιαστικά στην εξωτερική τους πολιτική αποτέλεσαν συνέχεια των επιλογών του Καραμανλή

Τέλος, η περίοδος της Δικτατορίας χαρακτηρίζεται από μια αντίφαση ως προς τη βαλκανική πολιτική. Αυτό γιατί οι σχέσεις με τους βόρειους γείτονες, με τους οποίους υπήρχε ιδεολογικό χάσμα, εμφάνισαν αξιοσημείωτη σταθερότητα και, επιμέρους, βελτίωση.

2. Ο «από βορράν κίνδυνος»

Ιδιαίτερα καίρια για την κατανόηση των διμερών σχέσεων και των προσπαθειών για ανάπτυξη πολυμερών σχέσεων της Ελλάδας με τα βαλκανικά κράτη είναι η κυρίαρχη τότε ιδεολογία στην εξωτερική πολιτική. Τα βιώματα που δημιουργήθηκαν από τον εμφύλιο πόλεμο περί του σλαβικού κινδύνου και η έξαρση του Ψυχρού Πολέμου (για την Ελλάδα η απειλή προερχόταν ιδίως από τη Βουλγαρία), είχαν εμφυσήσει στην ελληνική εξωτερική πολιτική την ανησυχία για τον «από βορράν κίνδυνο». Άξονας της διπλωματίας ήταν η προσπάθεια άμυνας της χώρας από τα βόρεια όμορα κομμουνιστικά κράτη. Ειδικότερα, ο από βορρά —σλαβικός— κίνδυνος έχει προπολεμική καταγωγή, όταν ακόμα τα γειτονικά κράτη δεν είχαν κομμουνιστικά καθεστώτα¹. Τη δεκαετία του '50 το δόγμα του από βορρά κινδύνου εξειδικεύτηκε, εντασσόμενο στο γενικότερο ψυχροπολεμικό κλίμα και ο κίνδυνος προερχόταν από τη Βουλγαρία και δευτερευόντως από την Αλβανία (είχαν ήδη εξομαλυνθεί σταδιακά μετά τον Εμφύλιο οι σχέσεις με τη Γιουγκοσλαβία). Αξίζει να τονιστεί ο «ορισμός» του Καραμανλή για τον από βορρά κίνδυνο:

Η γεωγραφική ρύθμιση της Ελλάδος είναι τοιαύτη ώστε να έχωμεν κατά ξηράν σύνορα μόνον προς βορράν. Έχομεν, δηλαδή, μόνον βορράν και θάλασσαν. Φυσικό, λοιπόν είναι ο κίνδυνος επιθέσεως να έρχεται εκ του βορρά και πράγματι και ιστορικός, αλλά και κατά την παρούσαν γενεάν, η Ελλάς επανειλημμένως προσεβλήθη —και υπέστη πάνδεινα— από τον βορράν.²

Η γεωγραφία της Ελλάδας έπαιζε επίσης μεγάλο ρόλο στην εμπέδωση του δόγματος του περί βορρά κινδύνου. Τα σύνορα με τη Γιουγκοσλαβία ήταν 246 χιλιόμετρα, ενώ με τη Βουλγαρία 496 χιλιόμετρα. Ταυτόχρονα το βάθος του βορειοελλαδικού χώρου είναι πολύ μικρό, με χαρακτηριστικά τα 30 χιλιόμετρα που απέχει η θάλασσα από τα σύνορα στην Ξάνθη. Η μικρή απόσταση της θάλασσας ιδίως από τα ελληνοβουλγαρικά σύνορα απασχολούσε έντονα την πολιτική ηγεσία της Ελλάδας, πριν ακόμα τη λήξη του δεύτερου παγκοσμίου πολέμου και ιδίως κατά τη Συνδιάσκεψη του Παρισιού το 1946³. Τα γεγονότα αυτά συνιστούσαν μια δομική αδυναμία της

1. Ενδεικτική είναι η κατασκευή της «γραμμής Μεταξά» που σκοπό είχε την ανάσχεση της βουλγαρικής επιθετικότητας.

2. Αντιφώνηση του Καραμανλή στις 24 Ιανουαρίου 1962 σε αποχαιρετιστήρια επίσκεψη του Σοβιετικού πρεσβευτή Μ. Σεργκέεφ. Ο τελευταίος έκανε μια σύγκριση του από βορράν κινδύνου με την αντίστοιχη ρωσική φοβία: «Η φοβία την οποίαν έχει ο ελληνικός λαός δια τον εκ βορρά κίνδυνον δύναται να γίνη αντιληπτή εις τους Σοβιετικούς εάν παραβληθή με την ιδιικήν των φοβίαν δια τον εκ Γερμανίας κίνδυνον». Ίδρυμα Καραμανλή (2005), *Κωνσταντίνος Καραμανλής, Αρχείο, Γεγονότα και Κείμενα*, Αθήνα: εκδ. Καθημερινή, τ. 5Α, σ. 291.

3. Π. Χριστίδης (2009), *Διπλωματία του ανέφικτου. Η Ελλάδα στη Συνδιάσκεψη για την Ειρήνη στο Παρίσι, 1946*, Θεσσαλονίκη: εκδ. University Studio Press/έκφραση, σ. 75, 245 επ.

Ελλάδας να αμυνθεί σε περίπτωση από βορρά επίθεσης, ειδικά σε περίπτωση κοινής επιθετικής δράσης Γιουγκοσλαβίας-Βουλγαρίας με μηχανοκίνητα μέσα. Υπό αυτά τα δεδομένα ο ελληνικός αμυντικός χώρος ήταν πιο περιορισμένος σε σχέση με την προπολεμική περίοδο⁴. Με εύλογο τρόπο ο πρωθυπουργός Παπάγος, με έντονα τα βιώματα της στρατιωτικής του καριέρας γνωρίζοντας τη δυσμενή αμυντική κατάσταση της Ελλάδας, τόνιζε ότι:

Η Ελλάς κατέχει στρατηγικώτατην θέσιν εις τα Βαλκάνια... Αι κοιλάδες των ποταμών Αξιού, Στρυμόνος, Νέστου και Έβρου, αι οποίαι τερματίζονται εις τους ελληνικούς λιμένας της Θεσσαλονίκης, Καβάλας, Αλεξανδρουπόλεως, αποτελούν τας φυσικάς οδούς δια την μετακίνησιν στρατευμάτων είτε προς βορράν είτε προς νότον.⁵

Βέβαια με την πάροδο του χρόνου (Σεπτεμβριανά 1955, κρίση Κυπριακού 1954-1959) η αντίληψη αυτή άρχισε να αλλάζει. Γινόταν αντιληπτό πως ελλόχευε και ο «εξ ανατολών κίνδυνος», χωρίς ωστόσο να μπορεί να γίνει λόγος για αλλαγή δόγματος: το αμυντικό δόγμα άλλαξε το 1974, μετά την τουρκική εισβολή στην Κύπρο. Έτσι, μέχρι και τη μεταπολίτευση, υπήρχε έντονος φόβος ή καχυποψία για το ρόλο των Βαλκάνιων γειτόνων. Ο από βορρά κίνδυνος έγινε μοχλός άσκησης εσωτερικής πίεσης, προς ενίσχυση των δεξιών κυβερνήσεων και του Παλατιού. Χαρακτηριστικά, την περίοδο ανόδου της Αριστεράς (εκλογές 1958) ή κατά τη διάρκεια των σοβιετικών προσπαθειών για μείωση των πυρηνικών στα Βαλκάνια, επανερχόταν το θέμα του από βορρά κινδύνου⁶: ακόμα και για την επιβολή της δικτατορίας το 1967 έγινε επίκληση του κομμουνιστικού (από βορρά) κινδύνου. Ταυτόχρονα το δόγμα του από βορρά κινδύνου εμπεριείχε το σλαβικό κίνδυνο, αντίληψη την οποία συμεριζόταν τόσο η Δεξιά όσο και το Κέντρο: χαρακτηριστική η άποψη του Γ. Παπανδρέου, όπως εκφράστηκε σε λόγο του στη Βουλή, το Νοέμβριο του 1959 ότι «Η Ελλάς... ενόψει του κομμουνιστικού πανσλαβισμού... δεν ευρίσκεται στην ανάγκη ακροβασίας μεταξύ Ανατολής και Δύσεως»⁷. Αξιοσημείωτη είναι η άποψη του Ροζάκη ότι «από κάποιο σημείο και μετά είναι δύσκολο, βέβαια, να διακρίνει κανείς στη μετεμφυλιακή πολιτική του νικητή, το αυθεντικό από το κίβδηλο αίσθημα απειλής... Οι ελληνικές κυβερνήσεις καλλιεργούν το αίσθημα της απειλής και δρουν με γνώ-

4. J. Koliopoulos, Th. Veremis (2002), *Greece: the Modern Sequel. From 1831 to the Present*, Λονδίνο: εκδ. NYU Press, σ. 333-341.

5. K. Rose (1954), «Ο αγών της Ελλάδος δια την επιβίωσίν της», *Καθημερινή*, φύλλα 5^{ης} και 6^{ης} Ιανουαρίου 1954. Άρθρο βασισμένο σε συνέντευξη του Παπάγου τον Οκτώβριο του 1953.

6. Ι. Στεφανίδης (2002), *Ασύμμετροι εταίροι. Οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ελλάδα στον Ψυχρό Πόλεμο, 1953-1960*, Αθήνα: εκδ. Πατάκη, δ' εκδ., σ. 98-99.

7. Ό.π., σ. 101.

μονα την ύπαρξή της»⁸, ενώ ο Αλειφαντής επίσης θεωρεί πως «εξυπηρετώντας αυτή την εσωτερική λογική, το δόγμα αυτό στέρησε την ελληνική εξωτερική πολιτική της περιόδου από την αναγκαία ευελιξία, καθώς η εσωτερική λειτουργία του αποδείχθηκε ισχυρότερη από τις απαιτήσεις των εξωτερικών σχέσεων της χώρας»⁹.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η στρατιωτική θεώρηση των πραγμάτων. Στην αρχή του Ψυχρού Πολέμου οι βουλγαρικές ένοπλες δυνάμεις έδιναν την εντύπωση πως ήταν αρκετά ανώτερες —περισσότερο αριθμητικά και λιγότερο ποιοτικά— των ελληνικών ως «η καλύτερα εκπαιδευμένη ή καλύτερα εξοπλισμένη και η πιο αξιόπιστη δορυφορική δύναμη στην Ανατολική Ευρώπη» κατά το αμερικανικό Συμβούλιο Εθνικής Ασφαλείας¹⁰, μπορούσαν σε ελάχιστο χρόνο να φτάσουν στο Στρυμόνα ή και τη Θεσσαλονίκη, αχρηστεύοντας την ελληνική άμυνα. Το 1946 η Ελλάδα στη Συνδιάσκεψη Ειρήνης είχε προτείνει την αποστρατιωτικοποίηση της βόρειας πλευράς των ελληνοβουλγαρικών συνόρων, δίχως όμως να γίνει κάτι τέτοιο δεκτό¹¹. Ο ελληνικός στρατός επί Παπάγου ανερχόταν σε 143.000 άνδρες με παρωχημένο εξοπλισμό, ενώ αντίθετα η Βουλγαρία είχε 235.000 άνδρες, η Γιουγκοσλαβία 450.000 και η Αλβανία 45.000. Ειδικά η Βουλγαρία διέθετε 700 μεσαία και βαριά άρματα μάχης και 2.000 πυροβόλα έναντι 239 ελληνικών ελαφρών αρμάτων και των 550 πυροβόλων¹². Εκ των υστέρων αποδείχτηκε ότι τα σοβιετικά επιτελικά σχέδια προέβλεπαν ελληνοβουλγαρική εμπλοκή μόνο στα πλαίσια γενικευμένης πολεμικής σύρραξης μεταξύ των δύο συνασπισμών αλλά και ότι η ελληνική άποψη για την ποιότητα του βουλγαρικού στρατού ήταν εσφαλμένη, καθώς υπερτιμούσε τις βουλγαρικές δυνατότητες. Ταυτόχρονα και οι Βούλγαροι ανησυχούσαν για τις ελληνικές ένοπλες δυνάμεις με τον ίδιο τρόπο που οι Έλληνες ανησυχούσαν για τις βουλγαρικές¹³. Σημαντικό τέλος είναι το γεγονός της αμερικανική απορίας στα ελληνικά αιτήματα για διαβεβαιώσεις των ΗΠΑ προς την Ελλάδα για την υπεράσπιση της χώρας σε περίπτωση βαλκανικής σύρραξης, αφού για τις ΗΠΑ το σενάριο ενός τοπικού πολέμου ήταν πλέον απίθανο¹⁴.

8. Χρ. Ροζάκης (1998), «Η Ελλάδα στον διεθνή χώρο», στο Δ.Τσαούσης (επιμ.), *Ελληνισμός και Ελληνικότητα*, Αθήνα: εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, σ. 86-87.

9. Στ. Αλειφαντής (1988), «Η Ελλάδα στον βαλκανικό χώρο, 1974-1988», στο Χρ. Γαλλουρίδης-Στ. Αλειφαντής (επιμ.), *Τα Βαλκάνια στο σταυροδρόμι των εξελίξεων*, Αθήνα: εκδ. Ροές, σ. 372.

10. Ευ. Χατζηβασιλείου (2007), *Στα σύνορα των κόσμων. Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος, 1952-1967*, Αθήνα: εκδ. Πατάκη, σ. 71, όπου και παραπομπές σε αμερικανικά έγγραφα.

11. Χρηστίδης, σ. 254.

12. Ι. Στεφανίδης (1999), *Από τον εμφύλιο στο Ψυχρό Πόλεμο: η Ελλάδα και ο συμμαχικός παράγοντας (1949-1952)*, Αθήνα: εκδ. Προσκήνιο, σ. 278.

13. V. Mastny (ed.) (2005), *A Cardboard Castle. An inside history of the Warsaw Pact, 1955-1991*, Ουάσινγκτον: εκδ. CEU Press, σ. 23, 143, 246.

14. Ι. Στεφανίδης, *Ασσύμετροι εταίροι*, σ. 102.

Μέχρι την άνοδο του Καραμανλή στη εξουσία το 1955 ήταν συνεχείς οι ελληνικές πιέσεις προς το ΝΑΤΟ για παροχή στρατιωτικής βοήθειας, αφού λόγω των οικονομικών της η Ελλάδα δεν μπορούσε να ανταποκριθεί στις αμυντικές της υποχρεώσεις. Την ανάγκη ενίσχυσης του ελληνικού στρατού έκανε επιτακτικότερη η —πρόσκαιρη— προσέγγιση της ΕΣΣΔ με τον Τίτο το 1955 (επανερχόταν ο κίνδυνος σοβιετικής επίθεσης μέσω της κοιλάδας του Αξιού), αλλά και η ενίσχυση του βουλγαρικού στρατού¹⁵. Με αφορμή έκθεση της Γερουσίας των ΗΠΑ, το Μάρτιο του 1957, στην οποία τονίζονταν ο κίνδυνος ήττας της Ελλάδας σε ενδεχόμενη από βορρά επίθεση και μετατροπής της σε κομμουνιστική χώρα¹⁶, αποφάσισαν οι ΗΠΑ την ενίσχυση της στρατιωτικής συνδρομής προς την Ελλάδα. Έτσι αναβαθμίστηκε αμυντικά η χώρα. Το Φεβρουάριο 1957, αναδιατάχθηκαν οι ελληνικές ένοπλες δυνάμεις με προώθηση πεζικού, πυροβολικού, τεθωρακισμένων και μηχανικού στη Βόρεια Ελλάδα (αλβανικά και βουλγαρικά σύνορα), επισπεύστηκε η αποστολή αμερικανικού στρατιωτικού υλικού (κυρίως τα άρματα Μ-47) και στάθμευαν στην αεροπορική βάση Σέδες αεριωθούμενα αεροπλάνα F 84 και F 86, προκειμένου να ήταν δυνατό να αντιμετωπιστεί η «εις μεγάλην κλίμακαν αναδιάταξιν των βουλγαρικών ενόπλων δυνάμεων και εφοδιασμού των ... εκ μέρους της Σοβιετικής Ενώσεως»¹⁷. Τον Ιούλιο του 1958 απόρρητη έκθεση του ΓΕΕΘΑ ανέλυε στρατηγικά το ενδεχόμενο άμυνας της Ελλάδας σε σοβιετική επίθεση μέσω Βουλγαρίας, τον αποφασιστικό ρόλο της χώρας για την άμυνα τόσο των Στενών όσο και της Γιουγκοσλαβίας, ενώ δεν έλειπε και το σενάριο σοβιετικής κατοχής στην Ελλάδα¹⁸. Με βάση τη Συνθήκη Ειρήνης του 1947 η Βουλγαρία μπορούσε να διατηρεί στρατό 55.000 ανδρών, όμως ήδη στα τέλη της δεκαετίας του '50 ο αριθμός αυτός άγγιζε τις 260.000. Η καχυποψία μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρίας οδήγησε τον πρωθυπουργό Καραμανλή να αναφερθεί ενώπιον του Αμερικανού προέδρου Dwight Eisenhower στην ύπαρξη «εις το έδαφός της [Βουλγαρίας] 20.000 πρώην ανταρτών, τους οποίους η Βουλγαρία εκπαιδεύει ως πράκτορας και συχνά αποστέλλει τοιούτους εις την χώραν μας»¹⁹.

Ένας ακόμα τομέας που καθόριζε τη βαλκανική πολιτική της Ελλάδας τα μεταπολεμικά χρόνια ήταν η γενικότερη αντιπαράθεση Δύσης-Ανατολής. Το ξέσπασμα του Ψυχρού Πολέμου, πρώτη πράξη του οποίου μπορεί να θεωρηθεί ο ελληνικός

15. Η Ελλάδα επεδίωκε ενίσχυση της αμυντικής ικανότητάς της λόγω και της αυξανόμενης έντασης στα ελληνοτουρκικά μετά το 1955, με αφορμή το Κυπριακό. Ασφαλώς όμως τα ελληνοτουρκικά δεν αποτελούσαν επιχείρημα προς το ΝΑΤΟ για παροχή στρατιωτικής βοήθειας.

16. Έκθεση Αrmour προς Γερουσία, Αρχείο Καραμανλή, τ. 2, σ. 290.

17. *Καθημερινή*, φύλλο 17^{ης} Φεβρουαρίου 1957.

18. Κ. Δόβας, αρχηγός ΓΕΕΘΑ προς Καραμανλή, απόρρητη έκθεση, 14 Ιουλίου 1958.

19. Αρχείο Καραμανλή, Φ 10Α, «Πρακτικόν συνομιλίας του προέδρου της ελληνικής Κυβερνήσεως, Καραμανλή, μετά του προέδρου των ΗΠΑ, Ντουάιτ Αιζενχάουερ», 15.12.1959.

εμφύλιος, επέδρασε βαθύτατα στις σχέσεις μεταξύ των κρατών των Βαλκανίων. Άλλωστε υπήρχε διάχυτη η αίσθηση στη Δύση ότι η Σοβιετική Ένωση αναζητούσε μια βάση στην Ανατολική Μεσόγειο, ρόλο που θα μπορούσε να παίξει μια κομμουνιστική Ελλάδα²⁰. Τα Βαλκάνια αποτελούσαν μέτωπο του Ψυχρού Πολέμου, γεγονός που επηρέαζε άμεσα τις σχέσεις της Ελλάδας με τα κομμουνιστικά καθεστώτα της Αλβανίας, Βουλγαρίας, Γιουγκοσλαβίας και Ρουμανίας, κυρίως την πρώτη περίοδο του Ψυχρού Πολέμου, όταν η σοβιετική επιρροή στα κράτη αυτά ήταν πασιφανής²¹. Από το 1944 ο υφυπουργός Εξωτερικών Φίλιππος Δραγούμης έκανε λόγο για «σλαβικό ιμπεριαλισμό» της ΕΣΣΔ μέσω των κομμουνιστικών καθεστώτων στη χερσόνησο του Αίμου²². Έτσι η Ελλάδα συμμετείχε στη συλλογική άμυνα της Δύσης στα Βαλκάνια και η πολιτική της στην περιοχή καθοριζόταν σε μεγάλο βαθμό από τις υποχρεώσεις της έναντι των συμμάχων²³. Το 1952, η Ελλάδα, μαζί με την Τουρκία, εντάχθηκε στη στρατιωτική συμμαχία του ΝΑΤΟ και το 1953 σύνηψε με την Τουρκία και τη Γιουγκοσλαβία το Τριμερές Σύμφωνο.

3. Το Μακεδονικό Ζήτημα, 1943-1949

Στη βαλκανική πολιτική της Ελλάδας το ζήτημα της Μακεδονίας ήταν μέρος της γενικότερης αντίληψης για τον από βορρά κίνδυνο. Όχι άδικα, αφού το ζήτημα αναζωπυρώθηκε κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου. Σε αυτόν συμμετείχαν στο πλευρό του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας τάγματα Σλαβομακεδόνων²⁴. Ήδη, το 1943 ο στενός συνεργάτης του Τίτο Σβέτοζαρ Βουκμάνοβιτς (πιο γνωστός με το παρατσούκλι Τέμπο) πρότεινε να αναλάβουν ανεξάρτητη δράση στη δυτική Μακεδονία ένοπλα τμήματα οργάνωσης Σλαβομακεδόνων που υπαγόταν στο ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, του λεγόμενου ΣΝΟΦ (Slavjano Makedonski Narodno Oslobovitelen Front: Σλαβικό Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο). Τόσο το ΚΚΕ όσο και οι Έλληνες αντάρτες αντέ-

20. «Αν η Ελλάδα πέσει στον κομμουνισμό, όλη η Εγγύς Ανατολή και μέρος της Βόρειας Αφρικής είναι βέβαιο ότι θα περάσουν στη σοβιετική επιρροή». Επιστολή Μακ Βη, Αμερικανός πρεσβευτής στην Αθήνα σε επιστολή προς το State Department, παρατίθεται σε J. Iatrides (1977), *Greece and the Origins of the Cold War* στο J. Koumoulides, *Greece in Transition: Essays in the History of Modern Greece, 1821, 1974*, Λονδίνο: εκδ. Zeno, σ. 237.

21. Σ. Βαλντέν (1994), *Βαλκανική συνεργασία και ευρωπαϊκή ολοκλήρωση*, Αθήνα: εκδ. Παπαζήση, σ. 82.

22. Χρηστίδης, σ. 61.

23. Ενδεικτική του κλίματος είναι η έκθεση του υπουργού Άμυνας στις 24.04.1963 Α. Πρωτοπαπαδάκη για το ρόλο της Ελλάδας ως μέλος του ΝΑΤΟ στα Βαλκάνια και η σύγκριση των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων με των αντίστοιχων των βόρειων γειτόνων, κυρίως της Βουλγαρίας. Βλ. Αρχείο Καραμανλή, Φ. 20Α, Υπομνήματα (Α. Πρωτοπαπαδάκη) προς Καραμανλή, 24 και 29.04.1963.

24. Σλαβικό Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο – Slavjano Makedonski Narodno Oslobovitelen Front.

δρασαν. Τελικά τα τάγματα του ΣΝΟΦ ιδρύθηκαν αλλά υπάκουαν στις εντολές του ΕΛΑΣ. Σύντομα επήλθε σύγκρουση μεταξύ ΣΝΟΦ και ΕΛΑΣ. Όμως κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου επανεμφανίστηκαν ένοπλα σώματα υπό την αιγίδα του ΝΟΦ²⁵. Σκοπός τους ήταν «να αντισταθούν στους μοναρχοφασίστες, να πολεμήσουν για τη δημοκρατία και να διατηρηθεί ο μακεδονικός πληθυσμός»²⁶. Η συμμετοχή τους στα πλαίσια του ΔΣΕ δεν έχει αριθμητικά υπολογιστεί με βεβαιότητα, αφού Σλαβομακεδόνες ιστορικοί τους προσδιορίζουν σε 20.000 (κάποιοι φτάνουν να υποστηρίξουν πως από τους 20.000 αντάρτες του ΔΣΕ οι 14.000 ήταν Σλαβομακεδόνες)²⁷, ενώ Έλληνες ιστορικοί τους υπολογίζουν σε 10.000²⁸. Οι αριθμητικές διαφορές δείχνουν την αβεβαιότητα και τις ελλείψεις πρωτογενείς πηγές για το ζήτημα. Στις 31 Ιανουαρίου 1949, η Ε' ολομέλεια του ΚΚΕ αποφάσισε ότι «σαν νίκη της Λαϊκής Επανάστασης ο Μακεδονικός Λαός θα βρει την πλήρη εθνική αποκατάστασή του»²⁹. Ωστόσο, το 1956 το κόμμα αναγνώρισε την απόφαση αυτή ως «λάθος». Ενδεικτικό της ισχυρής συμμετοχής των Σλαβομακεδόνων στον εμφύλιο ήταν η ίδρυση τον Αύγουστο του 1949 ξεχωριστής κομματικής οργάνωσης, της ΚΟΕΜ (Κομμουνιστική Οργάνωση της Μακεδονίας του Αιγαίου)³⁰.

Βουλγαρία και Γιουγκοσλαβία τήρησαν κατά τη διάσκεψη Ειρήνης στο Παρίσι το 1946-47 κοινή γραμμή. Η δεύτερη θα στήριζε την προσάρτηση της ελληνικής Δυτικής Θράκης και των γιουγκοσλαβικών περιοχών της Βράνιας και Πιρότ στην πρώτη, σε αντιστάθμισμα της παραχώρησης της βουλγαρικής Μακεδονίας (του Πιρίν) στη νεοσυσταθείσα γιουγκοσλαβική δημοκρατία της Μακεδονίας³¹. Απώτερος στόχος ήταν και η ελληνική Μακεδονία να προσαρτηθεί (σε περίπτωση νίκης των κομμουνιστών ανταρτών στον Εμφύλιο) στην ενιαία —στα πλαίσια της ομόσπονδης Γιουγκοσλαβίας— δημοκρατία της Μακεδονίας. Χαρακτηριστικές ήταν οι απόψεις των ηγετών των Σλαβομακεδόνων στη Γιουγκοσλαβία και ειδικά του Ντίμιταρ Βλάχωφ, σε λόγο του στα Σκόπια την 1^η Οκτωβρίου 1946:

25. Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο – Narodno Osloboditelen Front.

26. Κ. Βακαλόπουλος (1987), *Η Μακεδονία στα πλαίσια της βαλκανικής πολιτικής (1830-1986)*, Θεσσαλονίκη: εκδ. Μπαρμπουνάκης, σ. 72.

27. C. M. Woodhouse – R. Clogg (2003), *The Struggle of Greece, 1944-1949*, Λονδίνο: εκδ. I.R. Dee, σ. 262.

28. Ν. Μαραντζίδης (2010), *Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας, 1946-1949*, Αθήνα: εκδ. Αλεξάνδρεια, κεφάλαια β' και γ'.

29. Συλλογή ΑΣΚΙ, αρχείο ΚΚΕ, Σώματα της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ, κωδ. τεκμηρίου 102-00017.

30. Συλλογή ΑΣΚΙ, Εισήγηση της Οργανωτικής Επιτροπής στην Α' Συνδιάσκεψη της ΚΟΕΜ, κωδ. τεκμηρίου ΔΣΕ 08986.

31. Β. Kondis (1987), «The Macedonian Question as a Balkan Problem in 1940s», *Balkan Studies*, τ. 28, σ. 151-160.

Η Μακεδονία του Αιγαίου, όπως και όλη η Μακεδονία, αντιπροσώπευε και αντιπροσωπεύει μια σαφώς προσδιορισμένη γεωγραφική, εθνική, ιστορική πολιτιστική και οικονομική ενότητα, παρόλες τις βίαιες μεταβολές στη σύνθεση του πληθυσμού... Η Ελλάδα δεν έχει κανένα δικαίωμα στη Μακεδονία του Αιγαίου, ούτε από εθνολογική και γεωγραφική ούτε από ιστορική, πολιτική και οικονομική άποψη³².

Αντιπροσωπίες των δύο χωρών συναντήθηκαν στο Μπλεντ, τον Αύγουστο του 1947, όπου ορίστηκε ρητά ότι «το Μακεδονικό Πρόβλημα θα λυθεί με την ένωση και ομοσπονδopoίηση της βουλγαρικής Μακεδονίας του Πιρίν με τη Γιουγκοσλαβική». Η συμφωνία επικυρώθηκε στο Μπλεντ και στη Βάρνα το 1947 και εντασσόταν στο γενικότερο σχέδιο του Τίτο, με το οποίο συμφωνούσε και ο Βούλγαρος κομμουνιστής ηγέτης Γκεόργκι Δημητρώφ, για ομοσπονδιακή ένωση Γιουγκοσλαβίας και Βουλγαρίας. Η ρήξη του Στάλιν με τον Τίτο έδωσε την αφορμή στη Βουλγαρία να αναθεωρήσει τη στάση της στο ζήτημα και να εγκαταλείψει την ιδέα της ένωσης της Μακεδονίας και ενσωμάτωσής της στη Γιουγκοσλαβία, καθώς και την αναγνώριση της ύπαρξης μακεδονικού έθνους, ενώ οι κάτοικοι της Μακεδονίας του Πιρίν θεωρήθηκαν εκ νέου Βούλγαροι³³.

Έκτοτε η τοπική κυβέρνηση στα Σκόπια δεν έπαψε να προβάλλει αξιώσεις επί της ελληνικής και βουλγαρικής Μακεδονίας, γεγονός που τόνιζε διαρκώς η Ελλάδα στις διμερείς επαφές με τη Γιουγκοσλαβία. Η τελευταία απέρριπτε τις ελληνικές αντιδράσεις, υποστηρίζοντας ότι το θέμα δεν τίθεται από την ομοσπονδιακή κυβέρνηση του Βελιγραδίου, αλλά από την τοπική των Σκοπίων. Η τελευταία εξέδιδε στα Σκόπια την εφημερίδα *Νόβα Μακεντόνια* στα σλαβομακεδονικά, αγγλικά και γαλλικά με προπαγανδιστικό ρόλο, ενώ σημαντική ήταν και η δράση του «Συλλόγου των φυγάδων του Αιγαίου» με έδρα τα Σκόπια, υπό την ηγεσία του Ναούμ Πέιωφ, που εξέδιδε βιβλία και φυλλάδια και πραγματοποιούσε καμπάνια ενημέρωσης σε ΗΠΑ, Καναδά, Αυστραλία και Δ. Ευρώπη. Ο Λάζαρ Κολισέφσκι, πρόεδρος της τοπικής βουλής στα Σκόπια, δήλωσε στις 22 Φεβρουαρίου 1959 ότι:

το Μακεδονικόν ζήτημα εις τα πλαίσια της Βαλκανικής αντικειμενικώς είναι αποτέλεσμα του τεμαχισμού του Μακεδονικού λαού, του αισθήματος διασπάσεως της ενότητός του, και του γεγονότος ότι ο έξω της Γιουγκοσλαβίας Μακεδονικός πληθυσμός... στερείται της δυνατότητος μιας οπωσδήποτε ελευθερωτέρας αναπτύξεως εις τα πλαίσια ενός μειονοτικού καθεστώτος,

32. Συλλογή (2003), *Η επεκτατική πολιτική των Σκοπίων, συλλογή εγγράφων (1934-1992)*, Θεσσαλονίκη: εκδ. ΙΜΧΑ, σ. 58.

33. S. Sfetis (2011), *From Ankara to Bled. Marshal Tito's Visit to Greece (June 1954) and the Formation of the Balkan Alliance*, *Balkanica*, is. XLII, σ. 133-163.

και στις 13 Νοεμβρίου 1961 ότι:

ωρισμένα μέτρα της Ελληνικής Κυβερνήσεως επί της εν Ελλάδι Μακεδονικής μειονότητας είναι λίαν ανησυχητικά ... πιέσεις επί του Μακεδονικού στοιχείου αι οποίαι σκοπόν έχουσι να εξαφανίσουν την εθνικήν συνείδησιν της Μακεδονικής μειονότητος³⁴.

Από την πλευρά του, το Βελιγράδι τόνιζε ότι η κυβέρνηση στα Σκόπια ήταν αυτόνομη και δεν μπορούσε να ελεγχθεί από την κεντρική κυβέρνηση. Ασφαλώς και τούτο δεν ευσταθούσε και γινόταν σαφές και από επίσημες δηλώσεις (οι οποίες συνήθως αφορούσαν τη μειονότητα και δεν έθεταν ευθέως εδαφικό θέμα). Ο Τίτο στη Νέα Υόρκη στις 2 Φεβρουαρίου 1960 δήλωσε πως «ο μακεδονικός λαός ελεύθερος εθνικώς, ως και από πάσης άλλης απόψεως, μετά χαράς ανοικοδομεί τη χώρα του. Δυστυχώς όμως σήμερα όλοι οι Μακεδόνες δεν είναι ελεύθεροι». Ταυτόχρονα και άλλοι Γιουγκοσλάβοι αξιωματούχοι κινούνταν στο ίδιο μήκος κύματος. Ο εκπρόσωπος του γιουγκοσλαβικού Υπουργείου Εξωτερικών Κουντς δήλωσε στις 16 Δεκεμβρίου 1961 «η ιδική μας θέσις είναι ομοίως γνωστή. Αυτή είναι ότι μειονότης Μακεδονική υπάρχει εν Ελλάδι». Και ο υπουργός Εξωτερικών της Γιουγκοσλαβίας δήλωνε στις 23 Ιανουαρίου 1962 πως «δεν βλέπω πράγματι κανέναν λόγον όπως το γεγονός της επαναλήψεως της άλλωστε γιουγκοσλαβικής θέσεως επί του θέματος της μειονότητος αυτής... χαρακτηρισθεί ως πράξις αποτελούσα έγερσιν του ζητήματος αυτού»³⁵. Η Βουλγαρία, τέλος, θα ταυτιζόταν με την Ελλάδα ως προς το εθνολογικό ζήτημα, δηλαδή ότι δεν υφίσταται μακεδονική εθνότητα ή γλώσσα· διαφωνούσε, όμως, στο πολιτικό σκέλος, καθώς πρότεινε ανεξαρτησία στη γεωγραφική Μακεδονία³⁶.

4. Η διεθνοποίηση των σχέσεων της Ελλάδας με τα βαλκανικά κράτη στον Εμφύλιο

Τη δεκαετία του '40 ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος επηρέαζε καθοριστικά τις σχέσεις της χώρας με τα γειτονικά κράτη. Ειδικά οι σχέσεις με τη Γιουγκοσλαβία διήλθαν βαθύτατη κρίση, καθώς η στήριξη που παρείχε το καθεστώς του Τίτο στους Έλληνες

34. ΓΑΛ (1966), *Η κατά της Μακεδονίας επιβουλή*, Αθήνα: εκδ. Αρχηγείου Στρατού Διεύθυνσις Ιστορίας Στρατού, β' εκδ., σ. 342-3.

35. Ό.π., σ. 344

36. Δήλωση του Βούλγαρου Πρεσβευτή στην Αθήνα Λάμπρεφ προς τον Έλληνα υπουργό Εξωτερικών Ευάγγελο Αβέρωφ-Τσοσίτα το Μάρτιο του 1962: «Η Κυβέρνησίς μου είναι αντίθετος προς την Γιουγκοσλαβικήν θέσιν επί του Μακεδονικού και υποστηρίζει ότι δεν υφίσταται Μακεδονική μειονότης. Οι υπό της Γιουγκοσλαβίας χαρακτηριζόμενοι ως ανήκοντες εις το Μακεδονικόν Έθνος, αποτελούν Βουλγαρόφωνους Πληθυσμού». Βλ. ΓΑΛ, σ. 349.

αντάρτες οδήγησε τις σχέσεις με την ελληνική κυβέρνηση στα άκρα. Το γεγονός αυτό επιβεβαίωσε ο Έλληνας κομμουνιστής ηγέτης Νικόλαος Ζαχαριάδης, γράφοντας πως «η ύπαρξη της ΕΣΣΔ και των Λαϊκών Δημοκρατιών στα Βαλκάνια αποτελούσε τεράστιο, ευνοϊκό, αποφασιστικό παράγοντα για το πέρασμα στη σοσιαλιστική επανάσταση»³⁷. Ο ηγέτης του ΚΚΕ διατηρούσε καλές προσωπικές σχέσεις με τους κομμουνιστές ηγέτες των γειτονικών χωρών³⁸.

Ο ίδιος ο Ζαχαριάδης επέμενε πως ο Τίτο υποσχέθηκε στους Έλληνες κομμουνιστές μεγάλη βοήθεια³⁹ και ότι αυτό έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην οργάνωση της ένοπλης πάλης. Βέβαια στη βιβλιογραφία υπάρχει ασφαλώς ο αντίλογος, ότι το ΚΚΕ δεν απέσπασε ρητή στήριξη από τον Τίτο ή το Στάλιν⁴⁰. Ο αντίλογος αυτός στηρίζεται και σε δήλωση του Τέμπο ότι: «ο Στάλιν ουσιαστικά ήταν αντίθετος στον εμφύλιο της Ελλάδος του '46-'49... Πριν αρχίσει ο εμφύλιος δεν ξέρω αν και ποιους συμβουλευτήκαν οι Έλληνες [κομμουνιστές]... Όταν διαφωνήσαμε με την Κομινφόρμ, στα '48 η ελληνική κομμουνιστική ηγεσία για να δείξει νομιμοφροσύνη στο Στάλιν μας συκοφάντησε...»⁴¹.

Ακόμα, στήριξη παρείχαν στους αντάρτες του εμφυλίου και η Αλβανία και η Βουλγαρία. Τέλος, κρίσιμο στοιχείο είναι ότι το ΚΚΕ από τον Ιανουάριο του 1949 πήρε ξεκάθαρη θέση υπέρ μιας ενιαίας ανεξάρτητης Μακεδονίας⁴².

Στις 3 Δεκεμβρίου 1946, η ελληνική κυβέρνηση προσέφυγε στο Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ σχετικά με εμπλοκή των γειτονικών κομμουνιστικών καθεστώτων σε εσωτερικά θέματα. Αιτία της προσφυγής ήταν η υποστήριξη που παρείχαν τα βαλκανικά κράτη στους κομμουνιστές αντάρτες. Το Συμβούλιο Ασφαλείας συνέστησε Ειδική Επιτροπή η οποία έφτασε στην Ελλάδα στις 29 Ιανουαρίου 1947, εγκαταστάθηκε στη Θεσσαλονίκη και τοποθέτησε παρατηρητές σε εφτά βάσεις ελέγχου και επιχειρήσεων κατά μήκος των βόρειων συνόρων της Ελλάδας. Αποστολή της ήταν να εποπτεύει τα ελληνικά σύνορα και να ελέγχει τυχόν παραβιάσεις τους από τους βόρειους γείτονες. Η ελληνική κυβέρνηση και το ΕΑΜ προσπαθού-

37. Ν. Ζαχαριάδης (1978), *Τα προβλήματα καθοδήγησης στο ΚΚΕ*, Αθήνα: εκδ. Πορεία, σ. 81.

38. Β. Jelavich (2006), *Ιστορία των Βαλκανίων*, τ. II-20^{ος} αιώνας, Αθήνα: εκδ. Πολύτροπον-Ιστορία, σ. 470.

39. Ν. Ζαχαριάδης (1949), *Καινούρια κατάσταση, καινούρια καθήκοντα*, Μπουρέλι Αλβανίας: εκδ. ΚΕ ΚΚΕ, ομιλία στην 6^η ολομέλεια της Κ.Ε. του ΚΚΕ, σ. 67-88.

40. Σ. Γρηγοριάδης (1980), *Ο εμφύλιος πόλεμος. Η Ελλάδα του 1945-1949*, Αθήνα: εκδ. Φυτράκης, σειρά: Τα ντοκουμέντα, σ. 162-165.

41. Απομαγνητοφωνημένη συνέντευξη του αντιπροέδρου της Γιουγκοσλαβικής κυβέρνησης και αντιστράτηγου Σβέτοζαρ Βουκμάνοβιτς (Τέμπο) στο Β. Μαθιόπουλο, περιοδ. *Ταχυδρόμος Αθηνών*, τ. Απριλίου 1977.

42. Σ. Ριζάς (2008), *Η ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο πόλεμο, κοινοβουλευτισμός και δικτατορία*, Αθήνα: εκδ. Καστανιώτη, σ. 54, όπου και παραπέρα παραπομπές.

σαν να παρέχουν πληροφορίες στην Ειδική Επιτροπή, οι οποίες ήταν συχνά αντικρουόμενες και υπερβολικές. Η ελληνική κυβέρνηση προέβαλλε την πιθανότητα Γιουγκοσλαβικής εισβολής στην Ελλάδα και πληροφορίες για συγκέντρωση στρατού στη Νότια Αλβανία και Νότια Βουλγαρία, πάντα με τις ευλογίες της ΕΣΣΔ. Το σενάριο αυτό δεν είχε βάση. Στις 23 Μαΐου 1947 η Ειδική Επιτροπή του Συμβουλίου Ασφαλείας συνέταξε το πόρισμά της, με το οποίο δικαίωνε την ελληνική κυβέρνηση, αποδεχόταν τις καταγγελίες της και επέριπτε ευθύνες για την ενίσχυση των ανταρτών της Ελλάδας σε Αλβανία, Βουλγαρία και Γιουγκοσλαβία. Το πόρισμα εγκρίθηκε, παρά την αποχή από την ψηφοφορία της Γαλλίας και τη ρητή άρνηση των ΕΣΣΔ και Πολωνίας⁴³. Το πόρισμα της Ειδικής Επιτροπής έδωσε στις ΗΠΑ την ευκαιρία να εμπλακούν στον Εμφύλιο, καταδεικνύοντας τη σημασία που είχε για τις ΗΠΑ η ήττα των κομμουνιστών στην Ελλάδα⁴⁴.

Παρά την έγκριση του πορίσματος της Ειδικής Επιτροπής το Συμβούλιο Ασφαλείας δεν κατέστη εφικτό να φτάσει σε μια απόφαση και παρέπεμψε το θέμα στη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών. Με το Ψήφισμα 109 (II) της 21^{ης} Οκτωβρίου 1947 η Γενική Συνέλευση συνέστησε την Ειδική Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για τα Βαλκάνια (United Nations Special Committee on the Balkans: UNSCOB)⁴⁵. Εννέα από τα έντεκα μέλη του Συμβουλίου Ασφαλείας στελέχωσαν την Ειδική Επιτροπή με δύο αντιπροσώπους έκαστο. Η ΕΣΣΔ και η Πολωνία αρνήθηκαν τη συμμετοχή. Τα υπόλοιπα τέσσερα μέλη του Συμβουλίου Ασφαλείας επέμεναν σε ένα ψήφισμα που θα έκανε απλά έκκληση για διατήρηση της ειρήνης. Το θέμα του Εμφυλίου στον ΟΗΕ έλαβε τον τίτλο «ελληνικό παραμεθόριο ζήτημα». Έτσι η Γενική Συνέλευση εξουσιοδότησε την Ειδική Επιτροπή να παρακολουθεί την πρόοδο στην περιοχή και να επεμβαίνει, εάν χρειάζεται. Η Ειδική Επιτροπή συνέστησε ομάδες εργασίας, αλλά το έργο τους δυσχέραιναν τα γειτονικά κράτη αρνούμενα τη συνεργασία.

Σημαντική για την εξέλιξη και τη λήξη του εμφυλίου ήταν και η διένεξη μεταξύ μελών του ανατολικού μπλοκ, κυρίως όσον αφορά το ρήγμα στις σχέσεις ΕΣΣΔ-Γιουγκοσλαβίας αλλά και το ρήγμα στις σχέσεις Αλβανίας-Γιουγκοσλαβίας⁴⁶. Η ρήξη

43. Σ. Γρηγοριάδης, σ. 95-101, 163-167.

44. Υφυπουργός Εξωτερικών ΗΠΑ Robert A. Lovett, προς πρεσβευτή στο Βουκουρέστι, 868. 91/12-3147 στις 20 Φεβρουαρίου 1948: «Η αμερικανική κυβέρνηση θεωρεί το ελληνικό ζήτημα άκρως σοβαρό και είναι αποφασισμένη να το φέρει σε πέρας οπωσδήποτε. Συνεπώς θα αντιμετωπίσει σαν πράξη μη φιλική κάθε ενέργεια άλλης χώρας που θα παρεμπόδιζε την επίτευξη αυτού του σκοπού».

45. Βλ. γενικά Α. Nachmani (1990), *International Intervention in the Greek Civil War: The United Nations Special Committee on the Balkans, 1947-1952*, Πόρτσμουθ: εκδ. Greenwood Publishing Group.

46. Βαλντέν, σ. 82.

Στάλιν-Τίτο είχε άμεσο αντίκτυπο στον ελληνικό εμφύλιο. Είναι χαρακτηριστικές οι αποστροφές του Στάλιν, όπως τις κατέγραψαν αφενός μεν ο Μίλοβαν Τζίλιας:

Δεν συμφωνούμε με τους Γιουγκοσλάβους συντρόφους ότι πρέπει να συνεχίσουν τη βοήθειά τους προς τους Έλληνες παρτιζάνους. Ο αγώνας αυτός δεν έχει καμία πιθανότητα επιτυχίας. Η επανάσταση στην Ελλάδα πρέπει να σταματήσει.⁴⁷

αφετέρου δε ο Βλαντιμίρ Ντέντιγερ:

καμία προοπτική επιτυχίας. Τι νομίζετε, ότι η Μ. Βρετανία και οι ΗΠΑ —οι ΗΠΑ το πιο ισχυρό κράτος στον κόσμο— θα σας επιτρέψουν να σπάσετε τη γραμμή επικοινωνίας του στη Μεσόγειο Θάλασσα... Το αντάρτικο στην Ελλάδα πρέπει να αναδιπλωθεί και μάλιστα το ταχύτερο.⁴⁸

Ωστόσο, στη φάση εκείνη οι Σοβιετικοί δεν τάχθηκαν απερίφραστα κατά της δράσης των ανταρτών στην Ελλάδα⁴⁹. Ο Βούλγαρος πρωθυπουργός Δημητρώφ δήλωσε για τα ίδια γεγονότα ότι ο Στάλιν τάχθηκε κατά της εμπλοκής της Γιουγκοσλαβίας όχι με σκοπό να τερματιστεί ο ελληνικός εμφύλιος, αλλά για να αποφευχθούν διεθνείς περιπλοκές⁵⁰. Παρά τη ρήξη ΕΣΣΔ-Γιουγκοσλαβίας, οι Έλληνες αντάρτες συνέχισαν να λαμβάνουν βοήθεια από την τελευταία, έστω και σε φθίνουσα κλίμακα. Η βοήθεια σταμάτησε επίσημα με δήλωση του Τίτο, στην Πόλα της Ιστρίας στις 11 Ιουλίου 1949. Ήδη από τις αρχές του έτους υπάρχουν πληροφορίες για επαφές Γιουγκοσλάβων αξιωματικών με συναδέλφους τους των κυβερνητικών δυνάμεων στην περιοχή του Καϊμάκτσαλαν. Την άποψη αυτή, την εποχή εκείνη, υιοθέτησε και το ΚΚΕ με άρθρο του Ν. Ζαχαριάδη, ο οποίος τον Αύγουστο του 1949 έγραφε πως «το στιλέτο του Τίτο χτυπά πιασώπλατα τη Λαϊκοδημοκρατική Ελλάδα»⁵¹. Μην έχοντας δυνατότητα στήριξης από την ΕΣΣΔ, αφού ενδιάμεσος σταθμός ήταν η Γιουγκοσλαβία, οι Έλληνες κομμουνιστές έχασαν την κύρια πηγή υλικής ενίσχυσής τους. Το γεγονός αυτό, παρότι δεν ήταν καταλυτικό, έπαιξε ρόλο στην έκβαση του εμφυλίου υπέρ των κυβερνητικών δυνάμεων. Το γεγονός της ρήξης Στάλιν-Τίτο αποδείχθηκε μεσοπρόθεσμα θετικό για τις σχέσεις Ελλάδας-Γιουγκοσλαβίας. Η Δύση θεωρούσε πως έπρεπε να υποστηρίξει τη Γιουγκοσλαβία και να διατηρηθεί στην εξουσία το αντισοβιετικό καθεστώς του Τίτο. Οι ΗΠΑ χορήγησαν στη

47. VI. Dedijer (1953), *Josip Broz Tito : prilozi za biografiju*, Νέα Υόρκη, σ. 320.

48. M. Djilas (1962), *Conversations with Stalin*, Νέα Υόρκη: εκδ. Penguin Books, σ. 182.

49. Δ. Κόφφα (2009), Η Γιουγκοσλαβική παράμετρος στον ελληνικό εμφύλιο πόλεμο, Συλλ. Ε Ιστορικά, *Εμφύλιος πόλεμος, 60 χρόνια από τη λήξη του*, Αθήνα: εκδ. Ελευθεροτυπίας, σ. 108.

50. G. Dimitrov (1997), *Dnevnik 9 Mart 1933-6 Februari 1949*, Σόφα: εκδ. Universitetsko Izdatelstvo «Sv. Kl. Ohridski» (αγγλ.), σ. 599-600.

51. Κόφφα, σ. 110-112.

Γιουγκοσλαβία δάνειο 20 εκ. δολαρίων το Σεπτέμβριο του 1949. Το Κογκρέσο ενέκρινε νόμο για έκτακτη βοήθεια ύψους 50 εκ. δολαρίων το 1950. Μεταξύ 1949-1955 η Γιουγκοσλαβία θα λάμβανε 598,5 εκ. δολάρια οικονομική βοήθεια και 588,5 εκ. δολάρια στρατιωτική, με ταυτόχρονη υποχρέωση επιστροφής μόλις 55 εκ. δολαρίων⁵².

5. Διμερείς σχέσεις, 1949-1955

5.1. Γιουγκοσλαβία

Οι σχέσεις με τη Γιουγκοσλαβία άγγιξαν τη δεκαετία του '40 το ναδίρ⁵³. Κύριες αιτίες ήταν ο Εμφύλιος, η ανακίνηση του Μακεδονικού και κυρίως οι προσπάθειες σφετερισμού ως εθνικής μειονότητας των σλαβόφωνων της Μακεδονίας⁵⁴. Τα σύνορα μεταξύ Ελλάδας και Γιουγκοσλαβίας έκλεισαν το 1949 προκειμένου να διακοπεί η διαφυγή των ηττηθέντων ανταρτών στη Γιουγκοσλαβία. Από τον Οκτώβριο του 1949 η ελληνική κυβέρνηση και το Γενικό Επιτελείο επεδίωκαν την αξιοποίηση της ανεξάρτητης στάσης της Γιουγκοσλαβίας (σε συνδυασμό με τις καλές σχέσεις με την Τουρκία) έναντι του από βορρά κινδύνου⁵⁵. Ωστόσο, η ένταση διατηρήθηκε: το Μάιο του 1950, ο Γιουγκοσλάβος υπουργός Εξωτερικών Έντβαρντ Καρντέλι ηγήθηκε προπαγανδιστικής εκστρατείας στο εξωτερικό υπέρ της αναγνώρισης των σλαβόφωνων της Βόρειας Ελλάδας ως Σλαβομακεδόνων, το Σεπτέμβριο ο αντιπρόσωπος της Γιουγκοσλαβίας στον ΟΗΕ Μπέμπλερ έθεσε επίσημα το θέμα της αναγνώρισης της μακεδονικής μειονότητας στην Ελλάδα, ενώ το Νοέμβριο ο Τίτο προσδιόρισε τον αριθμό της «μειονότητας» σε 250.000 άτομα⁵⁶. Ωστόσο, η αποκατάσταση των διπλωματικών σχέσεων μεταξύ των δύο κρατών επήλθε στις 27 Δεκεμβρίου 1950 και τον επόμενο χρόνο ακολούθησε η αποκατάσταση και των εμπορικών σχέσεων, υπό τις ευλογίες των ΗΠΑ και της Μ. Βρετανίας⁵⁷. Η Γιουγκοσλαβία έπαυσε τότε να προβάλλει ως πολιτικό αίτημα την ένωση της ελληνικής,

52. J. Campbell (1967), *Tito's Separate Road: America and Yugoslavia in World Politics*, Νέα Υόρκη: εκδ. Harper & Row, σ. 27-29.

53. Γενική αναφορά σε αυτή τη χρονική περίοδο γίνεται σε D. Analis (1978), *Les Balkans 1945-1960, La pris du rounouir*, Παρίσι: εκδ. P. U. F., σ. 269 επ.

54. Ειρ. Λαγάνη (1985), *Οι σχέσεις της Ελλάδας με τους βαλκανικούς γείτονες από το 1941 έως το 1949*, διδακτ. διατρ. (γαλ.), Παρίσι: εκδ. βιβλιοθήκης πανεπιστημίου Paris I.

55. Χ. Τσαρδανίδης (1994), «Η Ελλάδα και το Βαλκανικό Σύμφωνο», στο Συλλογικό, *Η ελληνική κοινωνία κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο (1945-1967)*, Αθήνα: εκδ. Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, τ. Β'-πρακτικά συνεδρίου, σ. 212-213.

56. ΓΑΛ, σ. 338.

57. Ι. Stefanidis (1986), «The United States, Great Britain and the Greek-Yugoslav Rapprochement 1949-1950», *Balkan Studies*, τ. 27, σ. 315-343.

γιουγκοσλαβικής και βουλγαρικής Μακεδονίας, διέλυσε τους συλλόγους των «αιγαιατών Μακεδόνων» και διέκοψε την έκδοση της εφημερίδας τους. Εξακολούθησε όμως να προβάλλει το αίτημα για παροχή δικαιωμάτων στη «μακεδονική μειονότητα» της Ελλάδας. Παρόλα αυτά, γενικά, οι σχέσεις των δύο χωρών θα παρέμεναν καλές. Χαρακτηριστική ήταν η καλή προσωπική και πολιτική σχέση του Καραμανλή με τον Τίτο, όπως πιο κάτω παρουσιάζεται. Θετική κρίνεται η στάση της Γιουγκοσλαβίας στο Κυπριακό⁵⁸.

5.2. Αλβανία

Οι σχέσεις ήταν χειρίστες μέχρι το 1971. Το καθεστώς της «εμπόλεμης κατάστασης» διατηρήθηκε επί δεκαετίες· η Αθήνα θεωρούσε ότι το 1940 η Ιταλία, όταν εισέβαλε στο ελληνικό έδαφος, εκπροσωπούσε και την Αλβανία. Αντίθετα, το καθεστώς του Enver Hoxha αλλά και οι Σύμμαχοι το 1945 θεώρησαν ότι τον Οκτώβριο του 1940 η Αλβανία τελούσε «υπό ιταλική κατοχή». Λίγες ημέρες μετά την 28^η Οκτωβρίου 1940 η Ελλάδα χαρακτήρισε την Αλβανία ως «εχθρική χώρα». Ασφαλώς η διατήρηση του εμπόλεμου πρέπει να ιδωθεί και υπό το πρίσμα των ελληνικών διεκδικήσεων στη Βόρεια Ήπειρο⁵⁹. Απαρχή των εδαφικών διενέξεων μεταξύ των δύο χωρών μπορεί να θεωρηθεί η αντιπαράθεση των αντιπροσωπειών Ελλάδας-Αλβανίας στο Συνέδριο της Ειρήνης. Πιο συγκεκριμένα, στις 15 Μαΐου 1946, στη σύνοδο του Συμβουλίου των υπουργών Εξωτερικών ΗΠΑ, Μ. Βρετανίας, Γαλλίας και ΕΣΣΔ τέθηκε από τον εκπρόσωπο της Βρετανίας Ernest Bevin το θέμα της ενσωμάτωσης της Βόρειας Ηπείρου στην Ελλάδα, κατόπιν υπομνημάτων προς το Συμβούλιο της ελληνικής κυβέρνησης, αμέσως μετά τη λήξη του δεύτερου παγκοσμίου πολέμου. Κατόπιν άρνησης του Σοβιετικού υπουργού Εξωτερικών Βιάτσεσλαβ Μολότωφ το ζήτημα αναβλήθηκε. Στις 30 Αυγούστου 1946 εγγράφηκε το θέμα της Βόρειας Ηπείρου στην ημερήσια διάταξη της ολομέλειας της Διάσκεψης Ειρήνης του Παρισιού, όμως η Ελλάδα το απέσυρε στις 28 Σεπτεμβρίου 1946 κατόπιν πιέσεων της ΕΣΣΔ και της Γιουγκοσλαβίας⁶⁰. Η προσπάθεια της Ελλάδας στη Διάσκεψη του Παρισιού για ενσωμάτωση της Βόρειας Ηπείρου ήταν έντονη και επικεντρώθηκε σε επίκληση τόσο ιστορικών και εθνολογικών στοιχείων όσο και με επίκληση ζητημάτων αμυντικής ασφάλειας, όπως λ.χ. το αίτημα για ενσωμάτωση της νήσου Σάσσωνας, έξω από το λιμάνι του Αυλώνα⁶¹. Το Νοέμβριο του 1946, στη διάσκεψη των τεσσάρων υπουργών Εξωτερικών στη Νέα Υόρκη, το βορειοηπειρωτικό συν-

58. Η θετική συμβολή στο ζήτημα της Κύπρου πρέπει να ιδωθεί και υπό το πρίσμα των κοινών αντιλήψεων περί του κινήματος των Αδέσμευτων του Τίτο και του Μακαρίου.

59. Β. Kondis (1995), «The Greek minority in Albania», *Balkan Studies*, τ. 36, σ. 85-102.

60. Π. Χρηστίδης, σ. 344-348.

61. Ό.π., σ. 266.

δέθηκε με την επίλυση του Αυστριακού ζητήματος (το τελευταίο λύθηκε στις 15 Μαΐου 1955 δίχως όμως να λυθεί και το πρώτο). Στη Συνθήκη Ειρήνης στις 10 Φεβρουαρίου 1947, κατόπιν αντίδρασης της Ελλάδας, δεν περιελήφθη όρος για αναγνώριση «της ακεραιότητας» της Αλβανίας, όπως επιθυμούσε η Γιουγκοσλαβία, και προτιμήθηκε η αναγνώριση της «κυριαρχίας και ανεξαρτησίας» της Αλβανίας. Τούτο παρότι υπήρχαν ενστάσεις ακόμα και από συντηρητικούς Έλληνες διπλωμάτες⁶² και πολιτικούς⁶³.

Από την άλλη, το καθεστώς του Χοχχα επηρεασμένο από τη γενικότερη αντίληψη του περί απομονωτισμού στην εξωτερική πολιτική, δεν ενδιαφερόταν όχι για σύσφιξη αλλά ούτε καν για ύπαρξη σχέσεων με την Ελλάδα⁶⁴. Μετά το 1949 το ζήτημα των εδαφικών αξιώσεων της Ελλάδας κατά της Αλβανίας προβαλλόταν περισσότερο για εσωτερική κατανάλωση. Υπάρχει ταυτόχρονα και η άποψη ότι οι ελληνικές διεκδικήσεις στη Β. Ήπειρο στόχο είχαν και την αποδυνάμωση του καθεστώτος του Χοχχα⁶⁵. η άποψη αυτή ενισχύεται και από δημοσιευμένα έγγραφα του State Department⁶⁶. Ωστόσο, η Ελλάδα θεωρούσε πως εξυπηρετούσε την ασφάλεια των βόρειων συνόρων η ύπαρξη της Αλβανίας, παρά η «απορρόφησή» της από τη Γιουγκοσλαβία. Χαρακτηριστικά, το 1952 ο Αβέρωφ ανέφερε στα πλαίσια συνομιλιών με τον Τούρκο πρεσβευτή ότι η Αλβανία δεν έπρεπε σε καμία περίπτωση (με αφορμή την τότε σοβούσα αλβανογιουγκοσλαβική κρίση) να απορροφηθεί από τη Γιουγκοσλαβία⁶⁷. Ταυτόχρονα, η Ελλάδα φαινόταν διστακτική έναντι σχεδιαζόμενου από τη Δύση αντικαθεστωτικού πραξικοπήματος στην Αλβανία, φοβούμενη αύξηση της ιταλικής ή γιουγκοσλαβικής επιρροής στην Αλβανία⁶⁸. Πάντως η ρήξη στις σχέσεις Αλβανίας-ΕΣΣΔ δεν επηρέασε σε τίποτα τις αντίστοιχες ελληνοαλβανικές. Αντίθετα μάλιστα το 1960 η ΕΣΣΔ κάλεσε την Αλβανία να ενεργήσει για την παροχή πολιτιστικής αυτονομίας στην ελληνική μειονότητα⁶⁹.

62. Α. Κύρου (1962), *Οι Βαλκάνιοι Γείτονές μας*, Αθήνα, σ. 226.

63. Ακόμα όμως και ο Αβέρωφ, παρότι βουλευτής Ιωαννίνων και Ηπειρώτης στην καταγωγή πίστευε πως το εμπόλεμο δεν εξυπηρετούσε την Ελλάδα. Βλ. Οικονόμου-Γκούρας (Νέα Υόρκη) προς Αβέρωφ, 24.03.1961, Αρχείο Αβέρωφ, Φ. 8.

64. The Institute of Marxist-Leninist Studies of the CC of the PLA (1982), *History of the Party Labour of Albania*, Τίρανα: εκδ. The 8 Nentori, σ. 632 επ.

65. J. Rousek (1948), *Balkan politics: international relations in no man's land*, Καλιφόρνια: εκδ. Praeger, σ. 146.

66. *Το Ποντίκι*, φύλλα 4^{ης}, 11^{ης}, 18^{ης} και 25^{ης} Σεπτεμβρίου 1987.

67. Συνομιλία Αβέρωφ-Birgi, 24.04.1952, Αρχείο Αβέρωφ, Φ. 111.

68. Ευ. Χατζηβασιλείου (2007), *Στα σύνορα των κόσμων. Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος*, Αθήνα: εκδ. Πατάκη, σ. 130 όπου και παραπομπές σε βρετανικά έγγραφα.

69. Τούτο συνέβη σε συνάντηση του αντιπολιτευόμενου Σ. Βενιζέλου με τον Χρυστσώφ, στη Μόσχα, τον Ιούνιο του 1960. Συγκεκριμένα ο Χρυστσώφ δήλωσε ότι «οι Αλβανοί και οι Έλληνες εκεί [στη Β. Ήπειρο] είναι πολύ καλοί άνθρωποι. Τα κομμουνιστικά κόμματα χαιρέτιζον την ιδέα

Παρά την ουσιαστική απουσία σχέσεων την περίοδο 1950-1961, το 1953 διευθετήθηκε η απελευθέρωση των Ελλήνων ομήρων και μικρών παιδιών από τον Εμφύλιο και άνοιξε το 1958 το στενό της Κέρκυρας στην ελεύθερη ναυσιπλοΐα⁷⁰. Δεν έλειπαν οι ελληνικές αξιώσεις επί της Αλβανίας (δηλαδή, τουλάχιστον επιστροφή στην αυτονομία του 1913 στη Βόρεια Ήπειρο), οι οποίες προβάλλονταν στο συμμαχικό παράγοντα. Το 1953, με αφορμή την τοποθέτηση πυραμίδων, έθεσε η Αλβανία στην Ελλάδα αίτημα για οριοθέτηση των συνόρων. Το 1955-1957 υπήρξε αλβανική κινητικότητα στον ΟΗΕ για τη σύναψη σχέσεων με την Ελλάδα⁷¹. Πιο συγκεκριμένα, τον Ιούλιο του 1955 τα Τίρανα πρότειναν σύναψη διπλωματικών σχέσεων δίχως υπογραφή Συνθήκης Ειρήνης, πράγμα που αρνήθηκε η Αθήνα, ενώ αντίθετα υπήρχαν φωνές στην Ελλάδα περί υστέρησης της χώρας στην επιρροή στην Αλβανία συγκριτικά με Ιταλία και Γιουγκοσλαβία⁷². Η Ελλάδα απέρριψε το αλβανικό αίτημα και επέμεινε στην υπογραφή Συνθήκης Ειρήνης και στη διατήρηση εκκρεμών εδαφικών ζητημάτων, ενώ η Αθήνα αρνήθηκε και επόμενο αλβανικό αίτημα που περιείχε ρητή αναφορά στην εδαφική ακεραιότητα της Ελλάδας⁷³. Το 1962, σε συνέχεια δήλωσης «καλής θέλησης και γειτονίας» του Έλληνα υπουργού Εξωτερικών Ευάγγελου Αβέρωφ-Τσοίτσου, επιτράπηκε από το καθεστώς Χοχχα η μετανάστευση όσων Βορειοηπειρωτών το επιθυμούσαν από την Αλβανία στην Ελλάδα⁷⁴. Το Μάιο του 1962 επισκέφθηκε τα Τίρανα ο βουλευτής της ΕΔΑ Σπύρος Μερκούρης ως αντιπρόσωπος της ελληνικής κίνησης για τη Βαλκανική Συνεννόηση και μετέφερε στην ελληνική κυβέρνηση την εντύπωσή του ότι δηλαδή η Αλβανία επιθυμούσε σύναψη σχέσεων⁷⁵.

5.3. Βουλγαρία

Η Βουλγαρία και η Ελλάδα δεν διατηρούσαν καθόλου σχέσεις τα πρώτα χρόνια μετά τον πόλεμο⁷⁶. Με τη λήξη του πολέμου υπήρξαν αμοιβαίες εδαφικές διεκδι-

ότι κάθε εθνική μειονότητα πρέπει να είναι αυτόνομη, με σκοπό να έχει την ικανότητα να αναπτύξει τη γλώσσα και τον πολιτισμό της, σύμφωνα με τις επιθυμίες της».

70. Θ. Μαλκίδης (2007), *Η εθνική ελληνική μειονότητα στην Αλβανία*, Βοστώνη: εκδ. Πανεπιστημιακής Ομοσπονδίας Αμερικής, σ. 44.

71. Ε. Χότζα (1985), *Εκθεση προς το 3^ο συνέδριο του Κόμματος Εργασίας Αλβανίας*, Αθήνα: εκδ. Πλανήτης, σ. 25 και συνέντευξη Χότζα στο Μ. Γλέζο, *Αυγή*, φύλλο 22^{ης} Νοεμβρίου 1957.

72. Α. Κύρου (1984), *Ελληνική εξωτερική πολιτική*, Αθήνα, σ. 200.

73. Οι ελληνικές αρνήσεις δεν εμπόδισαν παρόλα αυτά την είσοδο της Αλβανίας στον ΟΗΕ το Δεκέμβριο του 1955.

74. Ε. Χότζα (1985), *Δύο φιλολαοί*, Τίρανα: εκδ. Ινστιτούτου μαρξιστικών-λενινιστικών μελετών της Κ.Ε. του ΚΕΑ, σ. 69.

75. Γ. Χρηστίδης (2003), *Τα κομμουνιστικά Βαλκάνια*, Θεσσαλονίκη: εκδ. Βάνιας, σ. 55.

76. E. Hoffman (1979), *Bulgariens Balkanpolitik nach dem Zweiten Weltkrieg*, Φρανκφούρτη: εκδ. Verlag der Studien von Zeitfragen, σ. 51-54.

κήσεις που όμως δεν καρποφόρησαν εκατέρωθεν. Από ελληνικής πλευράς στόχος δεν ήταν η εκπλήρωση εθνικών πόθων (κατ' αντιστοιχία με την Κύπρο ή τη Βόρεια Ήπειρο) αλλά η δυνατότητα καλύτερης άμυνας μέσω της κατοχής καλύτερων θέσεων στα σύνορα⁷⁷. Το 1952 σημειώθηκαν μεθοριακές εντάσεις στον Έβρο με ανταλλαγές εκατέρωθεν πυρών πυροβολικού. Πρώτο βήμα προσέγγισης ήταν η αποδοχή από τη Βουλγαρία ελληνικής πρότασης για σύσταση τον Ιούλιο του 1952 μεικτής επιτροπής για το μεθοριακό ζήτημα. Αγκάθι στις ελληνοβουλγαρικές σχέσεις ήταν το ζήτημα των πολεμικών επανορθώσεων και των κρατικοποιήσεων ελληνικών περιουσιών⁷⁸. Με βάση την Συνθήκη Ειρήνης του 1947 η Ελλάδα έπρεπε να λάβει από τη Βουλγαρία 45 εκ. δολάρια (σε τιμές του 1938) ως επανορθώσεις⁷⁹. Στις 8 Σεπτεμβρίου 1952 ο Βούλγαρος πρωθυπουργός Βούλκο Τσερβενκώφ πρότεινε την αποκατάσταση των ελληνοβουλγαρικών σχέσεων. Η Ελλάδα αντιπρότεινε τη ρύθμιση του θέματος των επανορθώσεων πρώτα και έπειτα την εξομάλυνση των σχέσεων.

Με τη μεταστροφή της σοβιετικής πολιτικής προς την ύφεση ύστερα από το θάνατο του Στάλιν και την άνοδο του Τόντορ Χριστόφ Ζίβκωφ στην ηγεσία της Βουλγαρίας, άλλαξε το κλίμα. Ειδικότερα, τον Οκτώβριο του 1953 η Βουλγαρία πρότεινε στην Ελλάδα, μέσω των αντιπροσώπων τους στον ΟΗΕ, την αποκατάσταση των διπλωματικών σχέσεων, ενώ στις 5 Δεκεμβρίου 1953 υπογράφηκε μεταξύ των δύο χωρών εμπορική συμφωνία. Ακολούθησε στις 30 Δεκεμβρίου 1953 η υπογραφή συνοριακής συμφωνίας μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρίας στη Θεσσαλονίκη και το Μάιο του 1954, με βουλγαρική πρωτοβουλία, οι πρεσβευτές των δύο χωρών στο Παρίσι υπέγραψαν συμφωνία για αποκατάσταση των διπλωματικών σχέσεων, συμπεριλαμβανομένου και όρου για τήρηση από τη Βουλγαρία της Συνθήκης Ειρήνης του 1947 ως προς τα αμυντικά θέματα⁸⁰ αλλά και την καταβολή των αποζημιώσεων⁸¹. Ωστόσο, δεν ανταλλάχτηκαν εκείνη τη στιγμή πρεσβευτές. Οι κινήσεις αυτές είχαν, σύμφωνα με τον Παπάγο, βαθύτερο στόχο την ευκολότερη παρακολούθηση της Βουλγαρίας από την Ελλάδα⁸². Ωστόσο μέχρι τη δεκαετία του '60 τα

77. Χατζηβασιλείου, σ. 35, 39.

78. Βαλντέν, σ. 85.

79. Χρηστίδης, σ. 304-305.

80. Οι όροι αυτοί ήταν ότι η Βουλγαρία θα κατέβαλλε στην Ελλάδα 45 εκατομμύρια δολάρια ως αποζημίωση, ότι η Βουλγαρία θα απέδιδε τις κινητές περιουσίες που αφαίρεσε στην Κατοχή από την Ελλάδα, ότι η Βουλγαρία θα αποζημίωνε τους Έλληνες κατοίκους της Βουλγαρίας, ότι οι βουλγαρικές ένοπλες δυνάμεις δε θα ξεπερνούσαν τους 55.000 άνδρες, τα πολεμικά αεροσκάφη δε θα ξεπερνούσαν τα 90, μεταξύ των οποίων δε θα υπήρχε κανένα βομβαρδιστικό και ότι θα αποστρατιωτικοποιούνταν τα σύνορα της Βουλγαρίας προς την Ελλάδα.

81. Χρηστίδης, σ. 311.

82. Χατζηβασιλείου, σελ. 125 όπου και παραπομπές σε αμερικανικά διπλωματικά έγγραφα.

σύνορα παρέμειναν κλειστά και δεν υπήρχαν απευθείας οδικές, σιδηροδρομικές ή τηλεφωνικές επικοινωνίες⁸³.

5.4. Ρουμανία

Οι σχέσεις της Ελλάδας με τη Ρουμανία μπορούν να χαρακτηριστούν ως «οι λιγότερο προβληματικές»⁸⁴ την εξεταζόμενη χρονική περίοδο. Η απουσία κοινών συνόρων σε συνδυασμό με την έλλειψη αναθεωρητικών τάσεων στο status quo των Βαλκανίων οδήγησαν σε σχετική ομαλότητα στις διμερείς σχέσεις κατά την πρώτη δεκαετία του Ψυχρού Πολέμου⁸⁵. Το 1954 αποκαταστάθηκαν οι εμπορικές σχέσεις μεταξύ των δύο χωρών, για να ακολουθήσει η αποκατάσταση των διπλωματικών το 1956. Όπως και στην περίπτωση της Αλβανίας, η εξωτερική πολιτική της Ρουμανίας είχε σχετικά αυτόνομο χαρακτήρα από την ΕΣΣΔ. Αυτό δεν σήμαινε όμως και ανεξάρτητη εξωτερική πολιτική, γεγονός που καταδείχθηκε το Σεπτέμβριο του 1957 με την πρόσκληση του Ρουμάνου πρωθυπουργού Chivu Stoica για μια διάσκεψη μεταξύ των βαλκανικών χωρών για αντιμετώπιση των κοινών προβλημάτων και τη δημιουργία ζώνης χωρίς πυρηνικά όπλα στην περιοχή.

6. Οι διμερείς επαφές των κυβερνήσεων Καραμανλή

6.1. Βουλγαρία

Κατά την πρώτη περίοδο πρωθυπουργίας του (1955-1963) ο Καραμανλής ακολούθησε την εξωτερική πολιτική της πρώτης μεταπολεμικής περιόδου, δηλαδή ενέμεινε στο δόγμα του από βορρά κινδύνου, με τη σημαντική εξαίρεση της Γιουγκοσλαβίας. Σε κάθε περίπτωση, ούτε οι διεθνείς περιστάσεις ούτε οι κυρίαρχες αντιλήψεις στην Αθήνα συντελούσαν στην ανάδειξη μιας κάπως συνεκτικής περιφερειακής προσέγγισης απέναντι στα βαλκανικά κράτη.

Ως προς τις σχέσεις με τη Βουλγαρία, έγιναν αρχικά ορισμένες ήσσονες προσπάθειες βελτίωσης του κλίματος, όπως η διαπραγμάτευση για τις επανορθώσεις (η Βουλγαρία έδινε 2 εκ. δολάρια αλλά η Αθήνα επέμενε τουλάχιστον για 6 εκ.), η ανανέωση της διμερούς εμπορικής συμφωνίας το 1956, η συμφωνία για τη μεθοριακή γραμμή και την οδό Σόφιας-Θεσσαλονίκης το 1957. Ωστόσο η ένταση πα-

83. E. Hatzivassiliou (1992), *Greek-Bulgarian and Greek-Soviet Relations, 1953-1959: a view from British archives*, *Modern Greek Studies*, Yearbook 8, σ. 119-137.

84. N. Τσαουσέσκου (1974), *Η εξωτερική πολιτική της Ρουμανίας*, Αθήνα: εκδ. Συνδέσμου φίλων βιβλίων ποιότητας, σ. 184 επ.

85. Γεγονότα όπως η εθνικοποίηση ελληνικών περιουσιών και η λειτουργία του ραδιοφωνικού σταθμού του παράνομου ΚΚΕ στη Ρουμανία δεν αρκούσαν για να δημιουργήσουν σύννεφα στις εκατέρωθεν σχέσεις.

ρέμενε, ιδίως όταν επισκέφθηκε την Αθήνα ο πρώην Βούλγαρος βασιλιάς Συμεών. Τον Ιανουάριο του 1958 υπήρξε μια προσπάθεια εξομάλυνσης των σχέσεων, καθώς οι Βούλγαροι επεδίωκαν εκ νέου το κλείσιμο του ζητήματος των αποζημιώσεων, όμως με όρους που δεν αποδεχόταν η Ελλάδα. Μάλιστα κατά τις συνομιλίες του Βούλγαρου επιτετραμμένου στην Αθήνα, Λάμπρεφ και του Έλληνα υφυπουργού Εξωτερικών Σκέφερη, τον Ιανουάριο του 1958 δεν μπόρεσε να βρεθεί λύση, παρά τις συμβιβαστικές προτάσεις της Ελλάδας και παρά το γεγονός ότι η βουλγαρική πλευρά έκανε λόγο για «αδελφούς λαούς»⁸⁶. Αρκετοί διπλωμάτες στην Αθήνα πίστευαν πως θα υπήρχαν οφέλη για την Ελλάδα, εάν εξομάλυνε τις σχέσεις της με τη Βουλγαρία (ακόμα και συλλογή πληροφοριών από την ΚΥΠ)⁸⁷. Ένα χρόνο μετά, ανάμεσα στις 11 Μαΐου και 9 Ιουνίου 1959 υπήρξε ανταλλαγή διακοινώσεων με τη Βουλγαρία. Αφορμή στάθηκε το ζήτημα των πολεμικών επανορθώσεων· η Ελλάδα επέμενε στη Συνθήκη Ειρήνης του 1947 ενώ η Βουλγαρία αντέτεινε διμερείς οικονομικές διαπραγματεύσεις για το θέμα. Η βουλγαρική πλευρά (εκφράζοντας και τη σοβιετική άποψη) κατηγόρησε την Ελλάδα για την εγκατάσταση αμερικανικών πυραύλων μέσου βεληνεκούς στο έδαφός της και τέθηκε εκ νέου η ρουμινική πρόταση για αποπυρηνικοποίηση των Βαλκανίων⁸⁸. Συνέχεια στο θέμα έδωσε ο γενικός γραμματέας του Κ. Κ. Βουλγαρίας Ζίβκωφ όταν στις 28 Δεκεμβρίου 1959 επέκρινε την Ελλάδα για μη αποδοχή βουλγαρικών προτάσεων για την επίλυση των εκκρεμών ζητημάτων· η Ελλάδα απάντησε ότι προείχε η τήρηση της Συμφωνίας Ειρήνης του 1947.

Θετικό κλίμα άρχισε να διαφαίνεται με τις προτάσεις του Βούλγαρου Πρωθυπουργού Άντον Γιούγκωφ και τη σχετική διακοίνωση, το θέρος του 1960. Οι προτάσεις αυτές αναφέρονταν σε συνεργασία για τους κοινούς υδάτινους πόρους. Η Ελλάδα δήλωσε θετική αλλά επανέλαβε την ανάγκη εφαρμογής της Συνθήκης Ειρήνης⁸⁹, η οποία εμπόδιζε και τις προσπάθειες λύσης του θέματος των επανορθώσεων το Δεκέμβριο του 1960 και τον Ιανουάριο του 1961. Εντούτοις δεν εκδόθηκαν εκατέρωθεν αρνητικές διακοινώσεις για το θέμα, όπως συνέβαινε παλαιότερα. Ακολούθως πάλι η Βουλγαρία το Μάιο του 1961 πρότεινε στην Ελλάδα συνεργασία σε τεχνικά θέματα (οδικές μεταφορές, τηλεπικοινωνίες, τουρισμός, τελωνεία)· η Ελλάδα απέρριψε την πρόταση φοβούμενη μη θεωρηθεί η συνεργασία σε τεχνικά ζητήματα ως συμψηφισμός με το θέμα των επανορθώσεων.

86. *Το Βήμα*, φύλλο 22^{ης} Ιανουαρίου 1958.

87. Σύσκεψη στο Υπουργείο Εξωτερικών στις 17.10.1958, Αρχείο Αβέρωφ, Φ. 5.

88. Αρχείο Καραμανλή, Φ 9Α, Βελισσαρόπουλος (Σόφια) προς υπουργείο Εξωτερικών, 20.05.1959 και κείμενο της βουλγαρικής διακοίνωσης (μτφρ.), Φ 9Α, Κείμενο ελληνικής διακοίνωσης, Φ 9Α, Κείμενο σοβιετικής διακοίνωσης, 14.05.1959 (μτφρ.).

89. Αρχείο Καραμανλή, Φ. 12Α, Διακοίνωση βουλγαρικής Κυβερνήσεως 30 Ιουνίου 1960 (μτφρ.) και Φ. 13Α, Διακοίνωση ελληνικής Κυβερνήσεως 22 Ιουλίου 1960.

Ένταση δημιουργήθηκε στις 31 Ιουλίου 1961, όταν η Ελλάδα ανακάλεσε τον επιτετραμμένο της στη Σόφια. Προηγουμένως, ο Βούλγαρος πρωθυπουργός είχε επικρίνει την ελληνική κυβέρνηση ως «φασιστική και ανελεύθερη, ασκούσαν τρομοκρατία εις βάρος των πολιτών και μη εκπροσωπούσαν τον ελληνικόν λαόν»⁹⁰. Οι φραστικές αντεγκλήσεις συνεχίστηκαν έως το Σεπτέμβριο του 1961, όταν ο Βούλγαρος επιτετραμμένος στην Αθήνα επέδωσε διακοίνωση της κυβέρνησής του στον Αβέρωφ με διαμαρτυρίες για διεξαχθείσα ελληνική στρατιωτική άσκηση, πρόσκληση εφέδρων στα πλαίσια των υποχρεώσεων της Ελλάδας στο NATO και επίθεση του ελληνικού Τύπου κατά της Βουλγαρίας. Ο Αβέρωφ απέρριψε τους βουλγαρικούς ισχυρισμούς αναφερόμενος σε ασκήσεις καθαρά αμυντικού χαρακτήρα, ενώ ο Καραμανλής έκανε λόγο για επέμβαση στα εσωτερικά της χώρας και σε δημιουργία κλίματος φοβίας στον ελληνικό λαό⁹¹. Κρίση υπήρξε στις διμερείς σχέσεις τον Ιούλιο του 1962, όταν με αφορμή παραβιάσεις του ελληνικού εναέριου χώρου από βουλγαρικά αεροσκάφη, πύκνωσαν οι ελληνικές αεροπορικές περιπολίες στα ελληνοβουλγαρικά σύνορα και υπήρξαν εκατέρωθεν ανταλλαγές κατηγοριών για παραβιάσεις του διεθνούς δικαίου⁹².

Οι σχέσεις άρχισαν να βελτιώνονται από τις 12 Δεκεμβρίου 1962, όταν ο νέος Βούλγαρος επιτετραμμένος στην Αθήνα Ν. Μίντσεφ έγινε δεκτός από τον Καραμανλή και η ελληνική πλευρά απηύθυνε προς τη Βουλγαρία προτάσεις για την από κοινού εξέταση θεμάτων και υπογραφή σχετικών συμφωνιών⁹³. Η Ελλάδα αντιλαμβανόταν ότι η Βουλγαρία αντιμετώπιζε οικονομικά προβλήματα τα οποία επιζητούσε να αντιμετωπίσει μεταξύ άλλων και με την αύξηση της συνεργασίας σε αντίστοιχους τομείς με την Ελλάδα. Έτσι στους τελευταίους μήνες της διακυβέρνησης Καραμανλή προωθήθηκε από την Ελλάδα λύση που συνδύαζε τις επανορθώσεις με την τεχνική συνεργασία, με το ένα να αποτελεί προϋπόθεση του άλλου⁹⁴. Η ολοκλήρωση των διαπραγματεύσεων έγινε τον Αύγουστο του 1963 από την κυβέρνηση Πιπινέλη, ενώ τις συμφωνίες υπέγραψε η κυβέρνηση Παπανδρέου, στις 28 Ιουνίου 1964.

90. Αρχείο Κων/νου Καραμανλή, τ. 5Α, σ. 136.

91. Ταυτόχρονα το θέμα έλαβε και εσωτερικές διαστάσεις όταν το Σεπτέμβριο του 1961 ο Καραμανλής κατηγορήσε την ΕΔΑ για «εθνικώς ασυγχώρητον γεγονός ότι τας επεμβάσεις [της Βουλγαρίας στο εσωτερικό της Ελλάδας] αυτές προσκαλεί η ΕΔΑ... καταγγέλλουσα την Ελλάδα ότι δια των αμυντικών αυτών ασκήσεων ακολουθεί ψυχροπολεμική πολιτική». Η ΕΔΑ απάντησε ότι «τα διαβήματα της Σοβιετικής Ενώσεως και της Βουλγαρίας οφείλονται εις την προκλητική πολιτική της Κυβερνήσεως». Ό.π., σ. 166.

92. Αρχείο Καραμανλή, Φ. 18Α, Ι. Γεωργίου (Σόφια) προς υπουργείο Εξωτερικών, 17.07.1962.

93. Αρχείο Καραμανλή, τ. 5Β, σ. 515, 584.

94. Ως λύση «πακέτο» χαρακτηρίστηκαν αυτές οι συμφωνίες. Βλ. E. Hatzivassiliou (2004), «Negotiations with the enemy: the Normalization of Greek-Bulgarian Relations, 1960-1964», *Southeast European and Black Sea Studies*, τ. 4, σ. 138-159.